

כנס נהריה ה-23 על רפואה ושוואה ע"ש פרופ' שאול מ. שאשא

ספר התקצירים

המרכז לחינוך לבריאות ע"ש אנגל
המרכז הרפואי לגליל
יום ה, כ"ו באייר תשפ"ג (17 במאי 2023)

המרכז הרפואי לגליל
דקטום 105 ס"ח, נאנפיה

כנס נהריה ה-23 על רפואה ושואה
ע"ש פרופ' שאול מ. שאשא

ספר התקצירים

המרכז לחינוך לבריאות ע"ש אנגל, המרכז הרפואי לגליל
יום ד, כ"ו באייר תשפ"ג (17 במאי 2023)

הוועדה המארגנת

ד"ר הדס שאשא-לבסקי, המרכז הרפואי לגליל והפקולטה לרפואה של אוניברסיטת בר-אילן בצפת
ד"ר מרים עופר – האקדמית גליל מערבי, התוכנית ללימודי השואה
פרופ' אבי עורי – פרופ' אמריטוס לרפואה שיקומית, אוניברסיטת תל-אביב
פרופ' שמואל רייס – המכון הטכנולוגי חולון, המרכז לחינוך רפואי, הפקולטה לרפואה,
האוניברסיטה העברית בירושלים
מר יגאל כהן – מנכ"ל מוזיאון בית לוחמי הגטאות
ד"ר איתן לה-פיקאר – האוניברסיטה העברית בירושלים, המועצה הלאומית לביו-אתיקה
גב' איה קגדה – המרכז הרפואי לגליל
גב' שיר עשור – המרכז הרפואי לגליל

Itay Bahur — Publishing

P.O.B. 8733, Or Akiva

info@bahurbooks.com

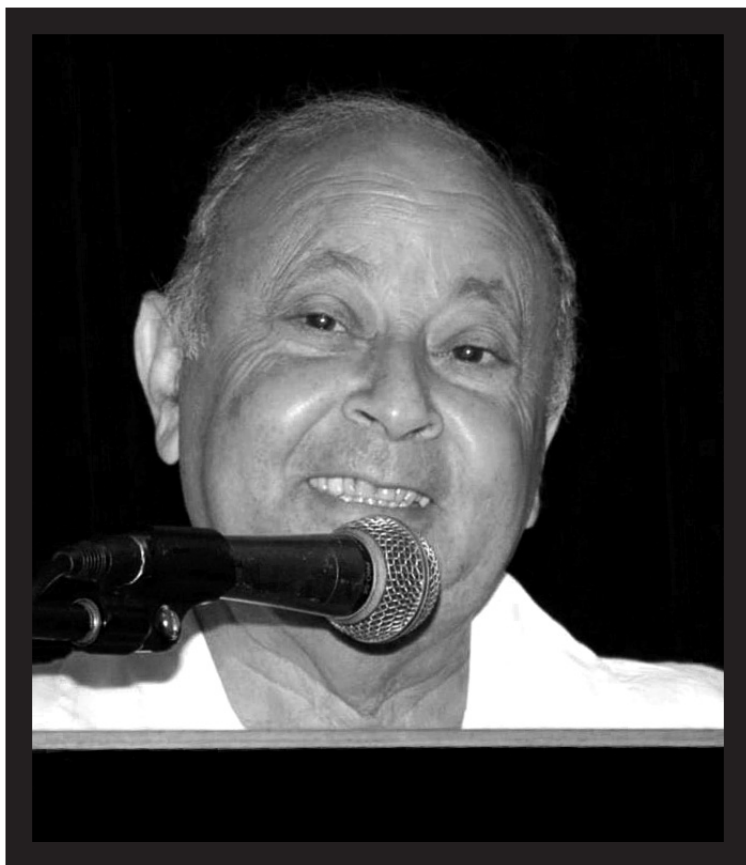
ב

איתי בחור – הוצאה לאור

ת.ד. 8733, אור עקיבא, 3063631

טל. 04-6390938

www.bahurbooks.com

שאול מ. שאשא

1939-2021

מייסד ומוביל כנסי נהריה על רפואה ושואה, 2000-2021

תוכנית

התכנסות ורישום	9:00 – 08:30
פתיחה וברכות	9:20 – 09:00
<p>ד"ר הדס שאשא־לבסקי – יו"ר הוועדה המארגנת פרופ' מסעד ברהום – מנכ"ל המרכז הרפואי לגליל מר יגאל כהן – מנכ"ל בית לוחמי הגטאות ד"ר מרים עופר – האקדמית גליל מערבי ד"ר אורלי אבני – דיקנית, הפקולטה לרפואה ע"ש עזריאלי, אוניברסיטת בר־אילן</p>	
מושב ראשון: רפואה יהודית ערב השואה ובמהלכה	10:25–09:20
<p>יושבי ראש: ד"ר מרים עופר ופרופ' נחמן אש קטע קריאה מתוך יומנו של אהרון פיק – גב' אביטל מיארה רופאים יהודים בהולנד במלחמת העולם השנייה – ד"ר חנה ון דן אנדה רופאים ורפואה בגטו מינסק – גב' אמילי לוין מחקר טיפוס הבהרות בגטו ראדום – פרופ' אבי עורי כתבי עת לבריאות ורפואה ביידיש במזרח אירופה – מר יצחק פוקס פאנל מסכם – שאלות ודיון</p>	
הפסקה	10:40 – 10:25
מושב שני: בריאות הנפש ומנהיגות רפואית בשואה	12:10–10:40
<p>יושבי ראש: ד"ר איתן לה־פיקאר וד"ר הדס שאשא־לבסקי הקרנת סרט: 'הילדים של סאלי ביין' – מר רוני מאיר דותן המחלקה לבריאות הנפש בראשות ויקטור פרנקל בטרזיינשטאט – ד"ר מרגלית שלאין "אם תחיה ספר לכולם על הטוב ועל הרע": ד"ר יוסף מצגר, סיפור הישרדות – ד"ר נעמי מנוחין ד"ר זלמן גרינברג: רופא ומנהיג ציבור 1945–1946 – ד"ר עדה שיין פאנל מסכם – שאלות ודיון</p>	
הפסקה	12:25 – 12:10
מושב שלישי: שילוב לימודי רפואה ושואה בחינוך רפואי	13:30–12:25
<p>יושבי ראש: פרופ' שמואל רייס וד"ר מתי פוקס כתיבת ערכי ויקיפדיה אודות רופאים בתקופת השואה ככלי לפעלתנות סטודנטים ואלטרואיזם אינטלקטואלי – מר עומרי כספי</p>	

לימודי שואה בבית ספר לסיעוד: קידום האחריות המוסרית והחברתית של אחיות – ד"ר ענת רומם	12:47 – 12:35
קורס רפואה ושואה בפקולטה לרפואה בצפת, מנקודת מבטו של סטודנט – מר לירון ליבוביץ	12:55 – 12:47
המורשת של הרפואה בתקופת השואה והרלבנטיות לימינו: חינוך ליצירת חוסן וזהות מקצועית במקצועות הבריאות – ד"ר הדי וולט	13:10 – 12:55
פאנל: הטמעת לימוד רפואה ושואה בפקולטות לרפואה וסיעוד	13:25 – 13:10
דברי סיכום, הענקת מלגה ע"ש ד"ר ישראל מילייקובסקי – ד"ר הדס שאשא-לבסקי	13:30 – 13:25
הפסקה	14:00 – 13:30
יציאה למוזיאון בית לוחמי הגטאות (אוטובוס + רכבים פרטיים)	14:00
סדנאות בנושא רפואה ושואה במוזיאון בית לוחמי הגטאות; שלוש סדנאות שייערכו במקביל: ארכיון / חדר יזכור / תערוכת גטו ורשה	16:00 – 14:30
פיזור	16:00

דברי פתיחה

הדס שאשא-לבסקי – יו"ר הוועדה המארגנת

אני נרגשת לפתוח את הכנס ה-23 על רפואה ושואה. משנה זאת הכנס קרוי על שם אבי, פרופ' שאול שאשא, אשר יזם והוביל את הכנסים הללו במשך עשרים ואחת שנים ברציפות. זהו הכנס השני בלעדיו וחסרונו מורגש מאוד אך רוחו נמצאת איתנו. הכנס השנה מגוון ומחדש. כחברה בוועדה המארגנת של הכנס מזה שבע שנים, אני נפעמת כל פעם מחדש מהעניין וההיענות להציג בכנס. נושא הרפואה בשואה ממשיך לשמש כר נרחב למחקר והוראה וככל שהשנים חולפות נוסף עוד ועוד מידע ונראה כי לא נגיע למיצוי בקרוב.

השנה בחרנו לשנות מעט את הפורמט המוכר, ולנסות מודל אינטראקטיבי בצורת סדנאות אשר יתקיימו במוזיאון בית לוחמי הגטאות בחלק השני של הכנס. הסדנאות יונחו על ידי מדריכים מבית לוחמי הגטאות בשילוב רופאים העוסקים בהוראת רפואה ושואה ואנו מקווים שיתקיים דיון פורה ומעניין.

בחלק הראשון של היום נתכנס לשלושה מושבים:

במושב הראשון והשני יוצגו סיפורים אישיים של אנשי צוות רפואי, סיפורים של מוסדות והתארגנויות שונות ונשמע את הסיפור יוצא הדופן של סאלי ביין, בסרט שיוקרן במושב השני.

במושב השלישי נדון בנושא חינוך והטמעה של נושא הרפואה בשואה בפקולטות לרפואה וסיעוד. שתי הרצאות במושב זה יינתנו על ידי סטודנטים בקורס רפואה ושואה (מבן גוריון ומצפת). אני רואה חשיבות גדולה בעובדה שסטודנטים וחוקרים צעירים מציגים בכנס שלנו.

השנה אנו משיקים פרס לעבודת מחקר מצטיינת על שם ד"ר ישראל מילייקובסקי, כחלק מפעילות שאנו מקדמים להנצחתו.

ברצוני להודות לכל מי שתרום לקיום של הכנס הזה, ויש רבים.

ראשית לפרופ' ברהום והנהלת המרכז הרפואי לגליל על האירוח המסורתי של הכנס. המרכז הרפואי לגליל הוא הבית של הכנס מזה כבר עשרים ושלוש שנים, ומשיך להיות כך. למר משה מיוחס, המנהל האדמיניסטרטיבי של המרכז הרפואי, על התמיכה, הנדיבות והעזרה הרבה.

למועדון רוטרי עמיתים נהריה, שתורם מזה מספר שנים לכנס. השנה תרומת המועדון בחלקה תוקדש לפרס למחקר מצטיין על שם ד"ר ישראל מילייקובסקי.

לעמותת למענם, תודה על תרומתכם החשובה לניצולי השואה ועל ההזדמנות לייצר התנדבות משמעותית עבור רופאים ורופאות בארץ, ועל שותפותכם בכנס.

לשותפי בוועדה המארגנת של הכנס:

האקדמית גליל מערבי, התוכנית ללימודי שואה ולד"ר מרים עופר, האחת והיחידה.

למוזיאון בית לוחמי הגטאות וליגאל כהן המנכ"ל, תודה על השותפות רבת השנים.

ד"ר איתן לה פיקאר, פרופ' אבי עורי, פרופ' שמואל רייס – חברי הוועדה המארגנת מזה שנים רבות. תודה על הרוח הגבית, על השותפות, הרעיונות והחברות.

לשיר עשור, לבת שבע עובד ולאיה קגדה – שעמלו מאחורי הקלעים שהכל יהיה מדויק ומותאם.

ולאבא שלי, שאול שאשא, שפתח את הפתח והכניס אותי ואותנו לעולם המרתק והמאתגר הזה, שיזם והוביל את הכנס הזה שנים רבות ומעל לכל, שהפגיש כל כך הרבה אנשים טובים ויצר שותפויות שפירותיהן עדיין מבשילים. תודה לך אבא. זוהי ההנצחה הטובה ביותר לפועלך רב השנים.

אני מאחלת לכולנו יום מהנה ופורה.

רופאים יהודים בהולנד, 1940-1945

חנה ון דן אנדה

hannahvdende@gmail.com

בשנות השלושים בהולנד רופאים יהודים חונכו לאור מסורת רבת שנים של מטפלים מסורים ובעלי רמת מוסר גבוהה. הבחירה לעסוק ברפואה היתה יותר מבחירת מקצוע, זו היתה שליחות. אפילו בתנאים הקיצוניים והקשים ביותר אותם חוו הרופאים היהודים בהולנד בשנות מלחמת העולם השנייה, שליחות זו לא איבדה את משמעותה. בספרה 'אל תשכח שאתה רופא. רופאים יהודים בהולנד 1940-1945' (אמסטרדם 2015) מתארת ד"ר ון דן אנדה דוגמאות למימוש השליחות והעמדה המוסרית על ידי חמש מאות שלוש וארבעה רופאים יהודים בהולנד בתקופת השואה.

בעבודת הדוקטורט שלה על רופאים יהודים בהולנד בשואה והדילמות המוסריות עימן התמודדו, ד"ר חנה ון דן אנדה הסיקה כי הרבה מהרופאים נקטו בגישה פטרנליסטית אלטרואיסטית. לעיתים אף הקריבו את חייהם למען המטופלים. מבחינת רבים מהרופאים, היתה זו חובתם לעשות עבור אחרים יותר מאשר עשו אנשים אחרים שאינם רופאים.

בנוסף, התגלו צדדים נוספים מבחינת המשמעות של להיות רופא באותה תקופה. בתקופת השילוחים למחנות ההשמדה, להיות חולה או מאושפז בבית החולים היה בגדר "ספינת הצלה", ורופאים נרתמו למשימה של המצאת אישורי מחלה כסוג של "ספינת הצלה רפואית" מהשילוחים, גם כאשר היה מדובר בזיוף אבחנות או טיפולים, ניתוחים ואשפוזים מדומים. האתיקה הרפואית לבשה צורה שונה באותם ימים, לכיוון טלאולוגי.

הרפואה סיפקה אפשרויות הצלה גם לרופאים עצמם. לרופאים היו סיכויי הישרדות גבוהים יותר – רק 27% מאוכלוסיית יהודי הולנד שרדו את השואה, לעומת 68% מהרופאים היהודים בהולנד.

אביו של הרופא הצעיר, הנס קיילסון, אמר לו טרם שילוחו למחנות, "זכור תמיד שאתה רופא". באמירה זו חבוי כל הסיפור – יש ביכולתך להציל את עצמך ולהציל אחרים.

רופאים ורפואה בגטו מינסק

אמילי לוי – המכללה האקדמית גליל מערבי

המחקר בוצע כחלק מעבודת סמינריון בהנחיית ד"ר עופר מרים בנושא 'רפואה במצבים קיצוניים ובשואה'

emilicoaching@gmail.com 054-8024074

נושא העבודה שבחרתי הינו 'גטו מינסק'. במסגרת העבודה שלי אני מתייחסת לנושא הרפואה בגטו מהיבטים שונים: מצב תברואתי, רפואה במחתרות ובקרב הפרטיזנים.

מכיוון שאין מספיק חומרים בעברית על רפואת מינסק ומשום שאני דוברת רוסית, פניתי לחיפוש מקורות לעבודה בספרות רוסית ואתרי אינטרנט. מצאתי כתבה מאת רומן קוליק משנת 2010, שמספר את סיפורו של אביו ד"ר לב קוליק; הכתבה מבוססת על עדויות שאסף מאנשים שניצלו מגטו מינסק והיו שותפים של אביו גם בתחום הרפואה וגם בפעילותו המחתרית. הנינה של ד"ר קוליק הסכימה באהבה רבה להעביר לי את כל החומרים שמשפחתה אספה. לכתבת העבודה שלי השתמשתי בחומרי העזבון של הרופא ד"ר קוליק ובחומרים ארכיוניים נוספים.

ממצאים ראשונים שאספתי למדתי כי לאחר כיבוש של מינסק והקמת הגטו, הנאצים החליטו להקים מחלקה לזיהומים בשטחו של בית החולים בגטו מינסק. ד"ר לב קוליק, אדם בעל יכולת קבלת החלטות וכושר מנהיגות, נבחר להיות מנהל בית החולים וראש המחלקה הזיהומית. הוא היה מעורב בפעילות המחתרית שקמה בבית החולים היהודי בגטו. הצוות הרפואי של בית החולים שיתף פעולה עם היודנרט וקיבל החלטה לעזור לכמה שיותר יהודים לברוח משטחי הגטו אל פלוגות הפרטיזנים. נודע לי גם על שיתוף פעולה בין חברי המחתרת של הגטו למחתרת העירונית במינסק. בזכות שיתוף פעולה ניתן היה להעביר ציוד רפואי ובגדים לפרטיזנים, ולשלוח רופאים מתוך הגטו ליערות למתן טיפול רפואי.

נוסף לעזרה לתושבי הגטו ולפרטיזנים, צוות בית החולים סייע להציל את חייהם של חיילים ופרטיזנים לא-יהודים באמצעות זיוף מסמכים שהעידו כביכול על יהדותם; כמו כן הם הוסיפו להם טלאי על בגדיהם ואשפזו אותם בבית חולים כיהודים. לאחר שהחלימו עזרו להם לחזור לקבוצות הפרטיזנים בשטח.

גיליתי את פרטיהם של רופאים נוספים שעבדו במחלקה הזיהומית בבית החולים בגטו וכן עדויות על אחיות וחובשים. קיבלתי שמות של רופאים שעבדו בבית החולים ושל אנשים שעונו ונרצחו על ידי גרמנים, וכן את סיפור חייהם ומותם.

לד"ר קוליק היה אישור מיוחד שהקנה לו אפשרות לצאת מהגטו. הוא ידע שהגרמנים עוקבים אחריו וחרף הידיעה סיכן את חייו לטובת המטופלים ועזר לצוות בית החולים ולפרטיזנים. באחת הפעמים בהן יצא לפגישה עם המחתרת העירונית של מינסק, הגרמנים תפסו אותו ועינו אותו עינויים קשים; הוא לא הלשין ולא מסר שמות של אנשים. על פי עדויות של ניצולי המחתרת, ב-10 בדצמבר 1942 ד"ר קוליק נרצח. לאחר מכן הנאצים נכנסו לבית החולים, הוציאו משם בכוח ארבעים ושמונה רופאים והובילו אותם למשאות, הסיעו אותם לטרוסטינץ וירו בהם למוות.

מחקר מחלת טיפוס הבהרות בגטו ראדום, פולין (1941) אשר נעשה על ידי דוד ווינאפל ואנה הרשטל

אבי עורי – פרופ' אמריטוס לרפואה שיקומית, אוניברסיטת תל אביב

קרין עורי – עורכת ומתרגמת

לוקש קז'זנובסקי – הפקולטה להיסטוריה, אוניברסיטת ורשה, פולין, והמחלקה להיסטוריה, אוניברסיטת אוטווה, קנדה

המחקר הנשכח הושלם בגטו ראדום, פולין, בספטמבר 1941 ונמצא בספריית המכון ההיסטורי היהודי בוורשה. דוד ווינאפל (1905-1988) היה מנהלו של ביה"ח למחלות זיהומיות בראדום, עיר הנמצאת דרומית לוורשה. לפני המלחמה, אוכלוסיית היהודים בעיר מנתה כשלושים אלף איש, והיוותה כשליש מהתושבים. כמו כן היו בה ביה"ח כללי ע"ש קז'ימייז' הקדוש ועוד ביה"ח כללי יהודי בניהולו של ד"ר יוסף קליינברגר (1899-1973).

המחקר על נפגעי מגפת הטיפוס בגטו, סקר שבע מאות ותשעה מקרים. מתוארים בהרחבה ההסתמנות הקלינית, הניסיון הטיפולי והסיבוכים במערכות שונות: נפרולוגים, נירולוגים, מטבוליים, ועוד. המחקר מזכיר רשימה ביבליוגרפית עדכנית. גם לקורא המחקר כיום, מבנה המחקר והתיאורים השונים, נראים מודרניים ומדויקים.

הנורו־פסיכיאטר ד"ר יז' בוריסוביץ', חסיד אומות עולם (1903-1980) הסתכן ועזר לד"ר ווינאפל וצוותו בייעוץ נירולוגי לנפגעי טיפוס וכנראה גם בהבאת ספרות רפואית לכותלי הגטו, ואולי גם ציוד מעבדתי ואחר. במתקן בעיר בו טיפל בחולי נפש, החביא גם יהודים, ובשלב מסוים, גם את מרדכי אנילביץ'. ווינאפל שרד והיגר לארה"ב אחרי המלחמה. הוא פרסם בגרמנית את מחקרו המבוסס על המקור הפולני¹ וכן ספר זיכרונות באנגלית.²

1. David Wajnapel, Zur Pathologie des Fleckfiebers; Beihefte zur Medizinischen Monatsschrift, Heft 2; Stuttgart, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1947, p. 72.

2. David Wainapel, "From death row to freedom"; drawings by the author. NYC, 1984.

כתבי עת לבריאות ולרפואה בידיש במזרח אירופה

יצחק פוקס

העבודה הנ"ל נכתבה כתזה לתואר שני בחוג לספרות יידיש, בהנחייתם של פרופ' אברהם
נוברשטרן ופרופ' חנה וירט-נשר, באוניברסיטת תל אביב

Itzhak.fuchs@gmail.com 052-8513320

בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 מיליוני יהודים בכל העולם דיברו יידיש. אף על פי כן, ולמרות
מאמציהם הבלתי נלאים של סופרים ויוצרים לבסס את היידיש כשפה מודרנית, מעמדה התרבותי היה
נמוך. בעיני רבים היא נחשבה לשפה עממית שבה משתמשים בעיקר בני השכבות הנמוכות. אט אט
השתנה היחס לשפה, ומהעשור השני של המאה ה-20 החלו להופיע כתבי עת בידיש שהוקדשו לכל
הנושאים שבעולם, ובתוכם גם לסוגיות של בריאות ורפואה ציבורית.

בעת ההיא וילנה היתה מרכז דפוס חשוב של פרסומים בידיש, ובתוכם כאלה שהוקדשו לבריאות
ורפואה. החשוב בין כתבי העת הפופולריים שהוקדשו לענייני בריאות ורפואה היה פֶּאָלקסגעזונט (בריאות
העם), שהופיע בוילנה בשנים 1923-1940, בדרך כלל כירחון; היו שנים שבהם הופיע פעמיים בחודש.
מייסדו של כתב העת ועורכו עד פטירתו היה ד"ר צמח שאַבאַד (1864-1935), רופא נודע ומנהיג ציבור
בוילנה, ששמו התפרסם בכל רחבי פולין.

הדפסת כתבי עת לרפואה דווקא בוילנה קשורה ודאי לכך שבעיר זו היו כמה מרכזים רפואיים
יהודיים חשובים. בשנת 1937 היו בבית החולים היהודי הוותיק בוילנה, שראשיתו במוסד ה'הקדש'
המסורתי, מאה שלושים וחמש מיטות וארבע מחלקות: רפואה פנימית, כירורגיה, גניקולוגיה ורפואת
ילדים. הצוות הרפואי מנה שמונה רופאים, שלוש עשרה אחיות ואנשי צוות נוספים. כולם דיברו כמובן
ביידיש.

עיקר ההרצאה תוקדש לכמה מהסוגיות בהן עסקתי בתזה, כפי שנכתב אודותן בעיתונות רפואית בידיש
בוורשה ובוילנה, בתקופה שבין שתי מלחמות עולם.

1. שחפת והיגיינה: מחלת השחפת (טובערקולאָז) נחשבה בעת ההיא למחלה סופנית, פגיעתה היתה
רעה בכל רחבי העולם. השחפת נפוצה במיוחד במשכנות היהודים בערים הגדולות של מזרח
אירופה, שהתאפיינו בדרך כלל בצפיפות מגורים בלתי נסבלת, אבק, לכלוך ותנאי היגיינה ירודים.
כמו כן יהודים רבים עסקו במקצועות שבהם היה סיכון גדול להידבקות בשחפת: סוחרי רחוב, יצרני
כובעים ופרוות, אופים, חייטים, סנדלרים, חרטים, כורכי ספרים, צבעים, נפחים, נגרים וכיוצא באלה.
האמצעי העיקרי לצמצום הפצת המגיפה היה שמירה קפדנית על היגיינה של הפרט, של הסביבה, של
הדיור ועוד. ד"ר צמח שאבאד, שהאמין בכך, קידם את השקפתו באמצעות כתב העת שערך.

2. היבטים באורח חיים יהודי: שחיטה, בשר וחלב, מקווה, צמחונות.

3. 'מחלות יהודים': האם קיימות 'מחלות של יהודים'? האם יש מאפיינים ייחודיים לגוף היהודי?

כפר הילדים המיוחדים של סאלי (שמואל) ביין – Sally (samuel) Bein

רוני מאיר דותן, תל אביב 052-2519484

'חינוך מיוחד', מושג שכיום הוא שגור בפי כל ומוכר. לא כן היה הדבר עד לפני כמאה שנה. בשנת 1908 מסיים סאלי ביין, יהודי כבן עשרים ושש, את הלימודים בהוראה ולאחריה הכשרה מקצועית כמטפל בליקויי דיבור ושמיעה בבי"ס ייעודי בגרמניה. ביד המקרה או השגחה עליונה נודעים שמו ותכונותיו כאיש חינוך, מקצוען ומשקייען למנהלי הפדרציה היהודית של גרמניה.

יזמים מקרב הקהילה היהודית פונים ומקבלים מהקיסר ומהקיסרית 'חסות רעיונית' והסכמה לשימוש בשם ובתואר לצורך הקמת מוסד חינוכי ראשון מסוגו בגרמניה בפרט ובאירופה בכלל המבוסס על הרעיון לקבץ אליו ילדים יהודיים בעלי צרכים מיוחדים ולנסות להכשירם ב'חינוך מיוחד' בתוך תקופה מוגדרת לחיים נורמטיביים ויצרניים. לצורך הקמת המוסד נבחר אותו מחנך אלמוני והוא מתחייב לשמש כמנהל המקום "לכל חייו". המוסד נקרא בהקמתו, 'המוסד הישראלי (יהודי) החינוכי לילדים יהודים מפגרים על שם הקיסר ווילהלם השני והקיסרית אוגוסטה-ויקטוריה'.

כך נקבצו למוסד הפנימייתי ילדים יהודיים בעלי לקויות שונות נפשיות וגופניות, שבגינן הוגדר הילד לעיתים במונח 'דביל'. גם ילדים בעלי ליקויי שמיעה, אילמות או גמגום שנכללו בהגדרת מחלת נפש הגיעו למוסד. אותם ילדים שאלמלא המוסד היו מוחבאים מעין או נשלחים למנזרים לשארית חייהם, או למוסדות למשוגעים במקרה היותר גרוע, זוכים בזכות רעיון חינוכי חדשני ושיטות לימוד מותאמות אישית לקבל ארגז כלים ולשוב לקהילה לחיים פעילים ויצרניים. כל זאת בזכות שתיים-שלוש שנות שהייה במוסד בליווי אישי מותאם.

החל משנת 1933 ניסו השלטונות המקומיים של העיר בייליץ להצר את הפעילות של המוסד מטעמים אנטישמיים ואחרים. מנהלת העיר התלוננה בפני השלטון שמדובר במתחם המכתיים את האוכלוסייה השקטה של העיר ומשפיע לרעה על התיירים המגיעים למקום ולכן יש לסלקם. צומצמו בהדרגה כל אפשרויות הפעילות בדרך של סגירת משאבים כספיים, עצירת דואר, ניתוק קו הטלפון ועוד. תוכנית T4 לא נגעה בילדי הכפר. סאלי שהבין את המתרחש שלח את אחת מבנותיו להודו. הוא עצמו סירב להתפנות אם כי גם בידיו היו מסמכי הגירה תקפים להודו.

ב-14 באפריל 1942 נשלחה קבוצה של עשרים וארבעה חניכי המוסד וכמה עובדים לגטו וורשה ומשם להמתה במזרח אירופה. לא ידוע היכן ומתי נרצחו. ב-2 ביוני 1942 נשלחו כל שאר הנותרים לרבות אשתו של סאלי ובתם הצעירה במשלוח מספר 512 מהמוסד דרך ברלין להמתה במזרח. סאלי ביין ידע קרוב לוודאי מה הגורל הצפוי לו ולילדים בסיום הנסיעה, שהסתיימה במחנה המוות סוביבור אבל כאמור הוא סירב לנטוש אותם. הוא, אשתו ובתו נרצחו בסוביבור ביום הגעתם למחנה.

החל משנת 1997 קרויה הגימנסיה המקומית בבייליץ על שם סאלי ביין.

סיפור הכפר אליו נקלעתי ביד המקרה חשף פעילות מפתיעה ומרתקת של אדם קטן בגופו וענק ברוחו שאבק ההיסטוריה כיסה והעלים מעין לאחר שכולם עד אחד נרצחו בשואה.

בנוסף לציווי האלמותי של פרופ' שאול שאשא – "אסור שזה ישכח" – יש בסיפור זה אלמנטים של חינוך מתקדם ולא מוכר בזמנו, מסירות למטרה עד מוות וחומר למחשבה לכל אדם, רופא או מחנך.

'המחלקה לעזר לחולה' – המחלקה לבריאות הנפש בראשות ד"ר ויקטור פראנקל בגטו טרזיינשטט

מרגלית שלאין – בית טרזין, גבעת חיים (איחוד)

margalit.shlain@gmail.com 052-5608972

עולמם של רבבות היהודים יוצאי מרכז אירופה שנשלחו לגטו טרזיינשטט – שמלכתחילה שימש כמחנה ריכוז ומעבר למחנות ההשמדה (1941-1945) – היה מעורער כבר תקופה ארוכה תחת שלטון גרמניה הנאצית. בידודם מהחברה הסובבת, שלילת מעמדם וכבודם, וגזל כל נכסיהם, החמירו את מצבם וגרמו להם חרדות ומצוקות נפשיות, שהתגברו בעת המסע הטראומטי בטרנספורט בתנאים בלתי נסבלים, וההלם שאחז בכולם מול מציאות החיים הקשה בגטו – מגורים בעליית גג או במרתף, על רצפת בטון מכוסה בקש, בצפיפות, רעב וחולי, ואימה יום-יומית מפני הכללתם בשילוח ל"מזרח". נסיבות שיצרו תחושות של חוסר אונים, ייאוש ודיכאון, והביאו גם למחשבות אובדניות ובחירה בהתאבדות.

"במקום שאין אנשים השתדל להיות איש" (פרקי אבות, ב) – כנגד כל הסיכויים, רופאים, פסיכולוגים ומטפלים, שהיו כלואים בעצמם, הקימו מחלקה ייחודית לבריאות הנפש, שנועדה לבנות שירות התערבות במשברים כדי לקדם את אפשרות הישרדותו של הפרט, ולשְׁמֹר ככל האפשר, את בריאותם וחסינוּתם הנפשית של אחיהם האסירים, בתקופת שהותם בטרזיינשטט. בראשות המחלקה שהוּסוּתה מפני הגרמנים בשם 'המחלקה לעזר לחולה', עמד ד"ר ויקטור פראנקל, רופא פסיכיאטר ונוירולוג יהודי-אוסטרי, מייסד אסכולת הלוגותרפיה ושיטת הניתוח האקזיסטנציאליסטי.

תיעוד מועט בלבד נותר מפעילות מחלקה זו, שהתקיימה עד סתיו 1944. בדו"ח שהגיש ד"ר פראנקל למערך הבריאות בגטו, ב-27 במרס 1944, על פעילות מחלקתו תיאר את תחומי המשנה של עבודתם, "ראשית דאגתנו נתונה לשמירה על אלה שעדיין בריאים, שנית, לאלה שכבר לקו במחלות נוירוטיות ושלישית, לאלה שנמצאים כבר במצב פסיכוטי".

ההרצאה תציג את המטרות ודרכי הפעולה של צוות המחלקה לקידום הבריאות הנפשית; הודות לגישתם המקצועית ולמוטיבציה האישית שלהם, הם זכו להצלחה בקטגוריה הראשונה ולהישגים צנועים בטיפול בחולים הנוירוטיים. לא ניתן היה לקדם את הטיפול בחולים הפסיכוטיים בשל המחסור במטפלים ומצוקת הדיור בגטו שמנעו את האפשרות לבודדם מהכלל. על אף כל המכשולים, סייעה 'המחלקה לעזר החולה' להסתגלות האסירים היהודים לתנאי החיים בגטו טרזיינשטט והיותה תרומה ממשית לחסינותם הנפשית ולהישרדותם.

"אם תחיה ספר לכולם על הטוב ועל הרע"
ד"ר יוסף מצגר – סיפור הישרדות

נעמי מנוחין

Naomim249@gmail.com 052-8817182

ב-1944 כתב ד"ר יוסף מצגר צוואה. בצוואתו כתב לחברו, "אם תחיה ספר לכולם על הטוב ועל הרע". ד"ר יוסף מצגר (1910-1979) היה בן למשפחת רופאים, גדל והתחנך בלבוב, שם גם קיבל את הכשרתו כרופא. המלחמה תפסה אותו בהיותו רופא ומנהל בית החולים בעיירה מושצ'יסקה שבגליציה; הוא הודח מתפקידו ונאלץ להילחם על חייו. זהו סיפור חיים על אירועים לא שיגרתיים שלא פעם הציבו אותו בסכנת חיים. חייו ניצלו הן על ידי פציינטים שזכרו לו טובה והן על ידי צוותים רפואיים שחשו בסכנה המתקרבת. קורותיו בזמן המלחמה וסיפור הישרדותו לא נחשפו עד כה. לאחר תקופה בה שהה במסתור ולקראת סיומה של המלחמה הצטרף לפרטיזנים כרופא גדודי. לאחר המלחמה עבר ד"ר מצגר לעיירה ז'אבז'ה בשלזיה עילית שם עבד כרופא בבית היתומים היהודי.

בהרצאתי אני מבקשת לספר את סיפורו של אדם ורופא בתקופת השואה ואחריה. סיפורו הוא גם סיפורם של אנשים שבחרו ברע ואחרים שסיכנו את חייהם ללא קבלת תמורה על מנת להצילו. זהו סיפור של שואה ותקומה, סיפור של צער וכאב ואובדן, וגם סיפור אופטימי של אדם שקם מהאפר.

ד"ר זלמן גרינברג – רופא ומנהיג ציבור 1945-1946

עדה שיין – 'עמיתי שפיגל', המכון לחקר השואה ע"ש ארנולד וליאונה פינקלר,
אוניברסיטת ברייטליין

מושב נאות הכיכר, דואר נע ים המלח 8690500 adaschein2@gmail.com

שארית הפליטה בגרמניה צמחה מכמה עשרות אלפי יהודים, שבתום מלחמת העולם השנייה שוחררו ממחנות הריכוז שם על ידי כוחות בעלות הברית. הנאצים אכפו במחנות הריכוז משטר שכלל עינוי קיצוני, הפחדה והשפלה, שנועד להבטיח את שליטתם באסירי המחנות ולמנוע את צמיחתה של מנהיגות עצמית בקרבם. חרף זאת, זמן קצר לאחר השחרור צמחה מבין ניצולי השואה מנהיגות חברתית.

ההרצאה תתמקד ברופא ד"ר זלמן גרינברג, שמיד לאחר השחרור מונה על ידי קצין אמריקני לנהל את בית החולים במנזר זנקט אוטיליין (Sankt Ottilien); בה בעת נבחר על ידי הניצולים לכהן כיושב הראש הראשון של הוועד המרכזי של היהודים המשוחררים באזור הכיבוש האמריקני בגרמניה.

ההרצאה תבקש לענות על השאלות האלה: כיצד התאפשר מינויו המהיר של ד"ר גרינברג להנהגת שארית הפליטה בגרמניה למרות גילו הצעיר ועל אף שלא היה בעל מעמד ציבורי לפני המלחמה? במה התאפיינה מנהיגותו הציבורית וכיצד היה תוך זמן קצר לדמות מוכרת ברחבי העולם היהודי? האם הכשרתו הרפואית סייעה במילוי תפקידו הציבורי או דווקא הכשילה אותו, ומדוע כיהן בתפקידו הציבורי זמן קצר?

ההרצאה תטען כי הסיבה לעלייתו המהירה של ד"ר גרינברג כמנהיג שארית הפליטה באזור הכיבוש האמריקני בגרמניה, נעוצה בעובדה שבשלהי המלחמה נוצרה הלימה בין כישוריו הרפואיים ובין הצרכים המידיים של ציבור הניצולים. ככל שהתמיד בפעילותו במישור הציבורי במחנות העקורים כך נפגעה פעילותו במישור המקצועי. בקיץ 1946, בעת ששהה בארץ ישראל כחבר במשלחת מטעם שארית הפליטה בגרמניה, תרמו המחלוקות הפוליטיות בקרב המחנה הציבורי של שארית הפליטה לירידה במעמדו הציבורי של ד"ר גרינברג.

כתיבת ערכי ויקיפדיה אודות רופאים בתקופת השואה ככלי לפעלתנות סטודנטים אודות רופאים באוניברסיטת בן גוריון

עומרי כספי – ביה"ס לרפואה ע"ש גולדמן omricasp@post.bgu.ac.il

גל בן-אריה – ביה"ס לרפואה ע"ש גולדמן, המרכז הרפואי סורוקה

מתי פוקס – ביה"ס לרפואה ע"ש גולדמן, מרכז יעקובוביץ לאתיקה רפואית יהודית,
אוניברסיטת בן גוריון בנגב

המידע הביוגרפי הקיים כיום ברשת האינטרנט בשפה העברית אודות הרופאים שעסקו ברפואה בימי מלחמת העולם השנייה מוגבל. בעבודתנו אנו מתייחסים לרופאים גרמנים שפעלו ולרופאים יהודים שהיו אסירים וקורבנות, וכן לרופאים שלחמו בפרטיזנים ובצבאות בעלות הברית; ולעומתם לרופאים חסידי אומות עולם, ולהבדיל לרופאים "שעמדו מנגד". נוסף למידע המצוי על רופאים יהודיים ידועים, עיקר המידע הזמין עוסק ברופאים שהוכרו כחסידי אומות עולם וברופאים נאצים, בפרט אלו שנשפטו במהלך משפטי נירנברג הידועים כ'משפט הרופאים'. יחד עם זאת, רוב המידע מצוי כיום רק בספרים הנמצאים בספריות, ומיעוטו נמצא זמין לגישה מקוונת (On-line). אומנם נעשים מאמצים להנגיש את המידע באופן דיגיטלי, אך קצב המעבר מספרים לרשת האינטרנט הוא איטי יחסית ומותאם לקצב העבודה של מוסדות רשמיים שעוסקים בנושא.

הקורס 'רפואה בקבוצת השואה' שמתקיים בבית הספר לרפואה באוניברסיטת בן גוריון, הינו קורס חובה לסטודנטים בשנה ב' ללימודיהם. במסגרת הקורס, הושק פרויקט שמנגיש מידע בעברית אודות רופאים רבים שעסקו ברפואה בימי מלחמת העולם השנייה. מטרתו של הפרויקט היתה הנגשת מידע ביוגרפי אודות אותם רופאים, וכן ניסיון לגרום לסטודנטים לחקור וללמוד אודות הרופאים, דרכם המקצועית, ערכיהם והסיבות לפעולות בהם נקטו בזמן המלחמה. בפרויקט לקחו חלק עשרים וחמישה סטודנטים שהתנדבו למשימה. כל סטודנט חקר את חייהם של אחד או אחד מהרופאים הללו, ובחר אחת משלוש אפשרויות העוסקות בהנגשת מידע ברשת: יצירת ערך ויקיפדיה חדש בשפה העברית, תרגום ערך משפות שונות לעברית או הוספת מידע לערך קיים מתוך מטרה להרחיבו ולהעמיק בו.

עם השלמת הפרויקט נוספו לוויקיפדיה ארבעה עשר ערכים חדשים בשפה העברית; שלושה מתוכם עוכבו על ידי עורכי האתר ושמונה טיוטות של ערכים נשלחו למרכזי הקורס. מבין ארבעה עשר הערכים אשר פורסמו חמישה הינם חדשים לחלוטין, ארבעה תורגמו משפות שונות (אנגלית וגרמנית) ולשישה מתוכם התווסף מידע. יוזמה זו, הראשונה מסוגה, נועדה להגדיל ולהעמיק את מעורבותם של הסטודנטים בשימוש ובכתיבת ערכי ויקיפדיה, אתר שפועל ללא עלות ומבוסס על עריכה וביקורת עמיתים בהתנדבות. פעילות זאת הדגישה את העמקת הידע אודות רופאים וזהותם המקצועית בימי מלחמת העולם השנייה. אנו שואפים לכך שסטודנטים ימשיכו לעסוק בנושא בפרט, וימשיכו לתרום ולהיתרם על ידי ויקיפדיה בכלל.

לימודי שואה בבית ספר לסיעוד: קידום האחריות המוסרית והחברתית של אחיות

צביקה אור, orr@g.jct.ac.il, 054-7461666

ענת רומם, romem@g.jct.ac.il, 054-7038334

התוכניות לתואר שני ומומחיות קלינית בסיעוד ע"ש משפחת פורדהאם,

בית הספר לסיעוד ע"ש סלמה ג'לינק, המרכז האקדמי לב

מטרה: לימודי שואה אינם שכיחים בבתי ספר לסיעוד. מאמר זה בוחן תוכנית חובה בלימודי שואה וג'נוסייד לאחיות הלומדות לתואר שני ומומחיות קלינית בסיעוד. התוכנית כוללת קורס אקדמי, סיור ביד ושם וסיור בבית לוחמי הגטאות. המאמר בודק את השפעת הלימודים בתוכנית על הסטודנטיות.

שיטה: המאמר מנתח את הרפלקסיות שכתבו סטודנטיות בשלושה מחזורים של התוכנית בשנים 2019-2022. הטקסטים נותחו באופן אינדוקטיבי באמצעות ניתוח תוכן איכותני.

ממצאים: תוכנית הלימודים האירה ארבעה היבטים של השואה וג'נוסייד:

1. שיתוף הפעולה מרצון של אחיות ורופאים גרמנים עם המשטר הנאצי, לרבות תפקידם בתכנון והוצאה לפועל של המדיניות הרצחנית.
2. עבודתם המסורה של אחיות ורופאים יהודים בתקופת השואה בתנאים תת-אנושיים, הדילמות והקונפליקטים המוסריים שחוו.
3. המנגנונים שמאפשרים את האדישות של העומדים מנגד, כמו גם את ההכחשה של זוועות העבר.
4. טיפול בניצולי שואה ובחולים אחרים שעברו טראומה.

הממצאים מצביעים על כך שללימוד הנושאים הללו היתה השפעה עמוקה על האחיות, שהפכו מודעות וערניות יותר לעוולות ולסבל חברתי. בעקבות הלימודים, האחיות נהיו מעורבות יותר בסינגור חברתי (Social Advocacy) על קבוצות מוחלשות החשופות לאלימות מבנית. לימודי השואה הפכו את האחיות לאינטלקטואליות ביקורתיות (במונחים של אדוארד סעיד) והעצימו אותן כמנהיגות מוסריות.

מסקנות: לימודי שואה וג'נוסייד מאפשרים לאחיות להבין את האחריות המוסרית שלהן, לדבר על סוגיות מושתקות, להשמיע את קולם של אנשים שקולם אינו נשמע בשיח הציבורי, להטיל ספק במה שנחשב בלתי ניתן לערעור, ולהתנגד לגזענות מבנית.

בשנים האחרונות פותחו בעולם יוזמות חינוכיות רבות שנועדו להגביר את האחריות החברתית של אחיות, אולם יוזמות אלה לרוב נעדרות הקשר היסטורי רחב. לימודי השואה תורמים להגברת האחריות המוסרית והחברתית של אחיות, מתוך עיגון היסטורי והפקת לקחים מן העבר למען ההווה והעתיד. אנו ממליצים לכלול לימודי שואה וג'נוסייד בתוכניות לתואר ראשון ושני בסיעוד בארץ ובעולם.

קורס רפואה ושואה בפקולטה לרפואה של בר־אילן בצפת, מנקודת מבטו של סטודנט

לירון ליבוביץ – הפקולטה לרפואה ע"ש עזריאלי, אוניברסיטת בר־אילן, צפת,
lironlibo@gmail.com

ד"ר הדס שאשא-לבסקי, המרכז הרפואי לגליל, הפקולטה לרפואה ע"ש עזריאלי,
אוניברסיטת בר־אילן, צפת

הקורס 'רפואה ושואה' מאפשר הזדמנות ייחודית לחקר נקודת ההשקפה בין רפואה ובין אחת מהתקופות האפלות בהיסטוריה האנושית. באמצעות התחקות אחר רצף אירועים שהתרחשו במהלך השואה, ניתן להבין כי המשטר הנאצי הונע מתחושות גועל ודחיה עמוקות כלפי אוכלוסיות שהוגדרו כ"לא טהורות". המערכת הרפואית והרופאים היוו ציר מרכזי בביצוע ותכנון פשעי השואה, בחסות הגדרתם כשומרי הסף כנגד "מחלות וזיהומים".

בד בבד, תכני הקורס חשפו את הסטודנטים לגבורה ולחמלה של הרופאים היהודים והלא אריים, שערורו בקרב הסטודנטים הערכה רבה כלפי אלה שבחרו לפעול על פי צו מצפונם חרף תנאים נוראיים ותוך סיכון עצמי. החוסן, הכוח והאומץ המשתקפים בפעולות אלה משמשים תזכורת מתמשכת לחשיבות ולאחריות הכרוכות בבחירה במקצוע הרפואה. יתר על כן, זוהי תזכורת חשובה לכך שגם בימים אלה לעוסקים במקצועות הרפואה אין חסינות מנפילה לבורות אידיאולוגיים או מנהייה אחר לוגיקה מוטת, שעיוורה רופאים רבים באותם זמנים. זוהי תובנה שצריכה להדהד בכל תוכנית ללימודי רפואה.

באמצעות חקר גבולות הפונקציה, ניתן להסיק על התנהגותה בתחום הנורמה. באופן דומה, על ידי למידה על אירועי השואה ותפקיד הרפואה בימיה, ניתן לספק לרופאים לעתיד כלים שיסייעו להם להתבונן ואולי אף להימנע מאותן הטיות לוגיות אשר מהדהדות בדילמות יומיומיות. תכני הקורס מאפשרים גיבוש מענה מושכל יותר לשאלה 'איזה רופא תרצה להיות?' ומשמשים תזכורת חשובה לחמלה, אחריות ואתיקה במקצועות הרפואה.

לסיכום, הקורס 'רפואה ושואה' מעורר השראה, פחד ואינטרוספקציה ומאפשר לתלמידים לשאול את עצמם שאלות מהותיות – איך הם היו עשויים להתנהל באותה עת? מה היה עוצר בעדם להפוך למפלצות אם היו בצד החזק והאם היו בוחרים לפעול בגבורה אם היו בצד החלש? תכני הקורס מאתגרים את התלמידים להתמודד עם שאלות קשות ומספקים פרספקטיבה ייחודית על הצומת שבין עולם הרפואה ובין אחד הרגעים האפלים בהיסטוריה האנושית.

המורשת של הרפואה בתקופת השואה והרלבנטיות לימינו: חינוך ליצירת חוסן וזהות מקצועית במקצועות הבריאות

הדי וולט – בית הספר לרפואה ע"ש אלפרט, אוניברסיטת בראון, בית הספר לרפואה של הרווארד, חברה בוועדת הלנסט על רפואה ושואה

צוותים רפואיים, סיעודיים ומקצועות בריאות אחרים היוו חלק משמעותי בעיצוב האידאולוגיה, התכנון וההטמעה של התהליכים שהובילו לשואה. למידה על תפקידה של הרפואה בשואה מההיבט הזה ומההיבט של ביטויי אומץ ומוסר, וההשלכות לימינו אנו, מהווים נדבך חשוב בגיבוש זהות מקצועית ותמיכה בחוסן של העוסקים במקצועות הבריאות.

בהרצאה נציג את דרכי הלימוד הכוללות דיונים אינטראקטיביים, סיורים לימודיים, ניתוח אמנות וכתביה רפלקטיבית ביחד עם מתמחים ומומחים בתחומים שונים של מקצועות הבריאות.

נציג גם את התוצאות והמסקנות מסיור לימודי עם סטודנטים לרפואה ומקצועות הבריאות באושוויץ- בירקנאו, מנקודת מבטה של בת לניצול שואה שעוסקת בחינוך רפואי.

**Legacy of medicine during the Holocaust and its contemporary relevance:
Education for resilient professional identity formation of health
professionals**

Hedy S. Wald – Clinical Professor of Family Medicine, Alpert Medical School of
Brown University Faculty, Harvard Medical School Pediatric Leadership Program,
Commissioner, Lancet Commission on Medicine and the Holocaust

Physicians, nurses, and other health professionals were instrumental in the ideology, design, and implementation of many atrocities of the Holocaust. Confronting and learning about the legacy of the role of medicine and nursing during the Holocaust which includes this as well as exemplars of moral courage and reflection on contemporary relevance can support morally resilient lifelong professional identity formation of health professionals. The design and assessment of seminars, study trips, and reflective colloquia on this topic which include interactive reflective writing and art interpretation with health professions trainees and practitioners will be presented. Through lenses of medical educator and daughter of a Holocaust survivor, collaboration with and research on outcomes of Auschwitz-Birkenau study trips with health professions students of Witten-Herdecke Faculty of Health, Germany and Oakland Beaumont School of Medicine, Michigan will be presented.

Lessons from the Holocaust: Reflections of a medical student upon completing the “Medicine and the Holocaust” Course

Liron Leibovitch –Azrieli Faculty of Medicine, Bar Ilan University, Safed, Israel
lironlibo@gmail.com

Hadas Shasha-Lavsky - Galilee Medical Center and Azrieli Faculty of Medicine, Bar Ilan University, Safed, Israel

The course “Medicine and the Holocaust” offers a unique exploration of the intersection between medicine and one of the darkest periods in human history. Through an examination of the Holocaust’s sequence of events and motivations, it becomes clear that the Nazi regime was motivated by a deep sense of disgust and rejection towards populations deemed “impure”. The medical establishment and doctors played a significant role in these heinous crimes, serving as gatekeepers against ‘diseases and pathogens’.

Simultaneously, the course content introduces acts of heroism and compassion that have left an everlasting appreciation for those who chose to do good in the face of evil. The resilience and courage of these individuals serve as an unprecedented example of human compassion and determination in the face of unimaginable difficulty in such a dark time. The course reminds us of the enormous responsibility that comes with the medical profession and should be required in every medical school, serving as an important reminder that even today, there is no immunity against the ideological grip and distorted logic that blinded so many doctors at the time.

By investigating a function’s limit, one can determine its normal range. Similarly, by learning about the events of the Holocaust and the role of medicine in it, future doctors can avoid psychological pitfalls that exist in everyday life. The course content allows for a more informed response to the question, “What doctor do you want to be?” and serves as a powerful reminder of the value of compassion, responsibility, and ethics in the medical profession.

Overall, the course “Medicine and the Holocaust” inspires both fear and reflection by allowing students to ask themselves important questions. How would they conduct themselves if they were present at the time? What would have stopped them from becoming a monster if they had been on the strong side, and would they have acted heroically if they had been on the weak side? The course content challenges students to confront difficult questions and provides a unique perspective on the intersection between medicine and one of the darkest moments in human history.

Holocaust studies in nursing education: Enhancing nurses' moral and social responsibility

Zvika Orr, Anat Romem

The Fordham Family Programs in Advanced Clinical Nursing,

Selma Jelinek School of Nursing, Jerusalem College of Technology

Zvika Orr, orr@g.jct.ac.il +972-54-7461666;

Anat Romem, romem@g.jct.ac.il +972-54-7038334

Purpose. Holocaust studies are not common in nursing education. This article examines a requisite Holocaust and genocide curriculum for graduate nurse practitioner (MSN+NP) students and its impact on participants.

Methods. The article analyzes the reflective accounts written by students of three cohorts of this program in 2019-2022. The students' texts were analyzed inductively using qualitative content analysis.

Results. The curriculum illuminated four aspects of the Holocaust and genocide:

1. The voluntary collaboration of German nurses and physicians with the Nazi regime, including their role in designing and administering Nazi genocidal policies.
2. The dedicated work of Jewish nurses and physicians during the Holocaust under subhuman conditions and their moral dilemmas and conflicts.
3. The mechanisms that allow the indifference of bystanders, as well as the denial of past atrocities.
4. The treatment of Holocaust survivors and other traumatized patients.

The findings suggest that studying these issues had a profound impact on the nurses, who became more alert to wrongdoings and social suffering, more willing to bear witness, and more engaged in social advocacy for disenfranchised groups exposed to structural violence. The studies transformed the nurse practitioners into critical intellectuals (in Edward Said's term), enhancing their conscious leadership.

Conclusion. Holocaust and genocide studies allow nurses to grasp their moral responsibility, unearth issues and people that are routinely silenced, confront dogma, question the uncontested, and resist structural racism. These studies have the potential to add a much-needed historical contextualization that is often missing in the current efforts to increase the social responsibility in nursing. We recommend including these studies in graduate nursing programs in Israel and worldwide.

Writing Wikipedia entries on physicians during the Holocaust as a form of Student activism and intellectual altruism

Omri Caspi – Goldman School of Medicine

Gal Ben Arie – Goldman School of Medicine, Soroka Medical Center

Matti Fox – Goldman School of Medicine, Jakobovits Center for Jewish Medical Ethics, Ben-Gurion University

omricasp@post.bgu.ac.il

There is a relative scarcity of information available in Hebrew regarding the biographical details of the full spectrum of physicians who practiced medicine during World War Two. These include not just perpetrators and victims, but also bystanders, Righteous Among the Nations, partisans, and allied forces physicians. Asides from notable Jewish doctors of the period, the majority of accessible knowledge on the topic is confined to the Nazi defendants named in the “Doctors’ Trials” as part of the Nuremberg trials, and the more notable righteous among the nations, and is mainly available in hardcopy form and not available on line.

The “Reflections on Medicine & the Holocaust” course, held at the Ben Gurion University as a mandatory course for all second-year medical students, initiated a project providing students the opportunity to write a Wikipedia entry in Hebrew about physicians who practiced medicine during the Second World War. The goal of the exercise was to engage with the narrative history of the physicians practice during the war and become acquainted with the complex moral dilemmas that physicians grappled with as part of their professional identity. A total of twenty-five students volunteered for the assignment and were provided the opportunity to select one of three options: creating a new Hebrew Wikipedia entry, translating an existing Wikipedia entry to Hebrew, or augmenting content of an existing Hebrew entry.

Upon completion of the course, fourteen Hebrew Wikipedia entries were successfully completed online, three withheld by Wikipedia editors, and eight draft proposals submitted to course directors. Of the fourteen completed assignments; five entries were entirely new, four were translations (originally in English or German), and six entries were augmented. As the first of its kind, this initiative aims to increase the engagement of medical students through the use of Wikipedia to access and expand information regarding physicians who practiced medicine during World War Two. We envision students will continue to use Wikipedia as a platform for knowledge-sharing and intellectual altruism.

Dr. Zalman Grinberg, A physician and public Leader, 1945-1946

Ada Schein – The “Spiegel Fellows” Forum at the Arnold and Leona Finkler Institute
of Holocaust Research at Bar-Ilan University

Moshav Neot Hakikar, Doar Na Yam Hamelach 8690500, adaschein2@gmail.com

She'erit Haplaita (the Surviving Remnants) in Germany grew from several tens of thousands of Jews who were liberated from the concentration camps in that country by the American and Allied forces in the end of Second World war.

The Nazis enforced a regime of extreme torture, intimidation and humiliation in the concentration camps designed to ensure their control over the concentration camp prisoners and to prevent the growth of self-leadership among the prisoners. Despite this, shortly after the liberation, social leadership emerged among the Holocaust survivors.

The lecture will focus on Dr. Zalman Grinberg, a physician by profession, who immediately after liberation was appointed by an American officer to manage the hospital at Sankt Ottilien monastery and at the same time was chosen by the survivors themselves to serve as the first chairman of the Central Committee of Liberated Jews in the American occupation zone in Germany.

The lecture will answer the following questions: How can his rapid rise to the leadership of the surviving remnants be explained despite his young age and even though he did not have a public status before the war? Did his medical training help him in fulfilling his public duties or did it fail him? And why did he serve in public office only a short time?

The lecture will argue that Dr. Grinberg's rapid rise to the leadership of the surviving remnants in the American occupation zone in Germany is explained by the fact that in the end of the war, a correlation was created between his medical skills and the immediate needs of the survivors. However, the more he continued his activity in the public sphere in the DP camps, the more his activity in the professional sphere suffered.

In the summer of 1946, while he was in the Land of Israel as a member of a delegation on behalf of the *She'erit Haplaita* in Germany, the political disputes among the Zionists in the DP camps in Germany contributed to the decline in Dr. Grinberg's public status.

“If you live, tell everyone about the good and the bad”

Dr. Yosef Metzger – A Story of Survival

Naomi Menuhin

Naomim249@gmail.com +972-52-8817182

In 1944, Dr. Yosef Metzger wrote a will. In his will to his friend, he writes: “If you live, tell everyone about the good and the bad.” Dr. Yosef Metzger (1910-1979) came from a family of physicians and was raised and educated in Lviv, where he also obtained his medical training. The war caught him while he was a physician and director of the hospital in the town of Mościska in Galicia. He was removed from his position and had to fight for his life. This is the story of his life, filled with extraordinary events that repeatedly put his life at risk. He was saved through the kindness of patients who remembered him, as well as by medical teams who foresaw the impending danger.

Until now, the details of his experiences during the war and how he managed to survive have remained unknown. As previously noted, the war caught him while he was the director of a hospital in the town Mościska. After a period in hiding, towards the end of the war he joined the partisans as a battalion physician. After the war, Dr. Metzger moved to the town of Zabrze in Upper Silesia where he worked as a physician in the local Jewish orphanage.

In my lecture, I aim to recount the tale of a man and a physician during and after the Holocaust. This story reflects the choices made by those who embraced evil, as well as those who selflessly risked their own lives to save others without seeking any reward. It is a story of tragedy, marked by sorrow, pain, and loss, but also an uplifting tale of one man’s resilience and revival from the ashes.

The 'Department for Sick Aid' – Department of Mental Health in Theresienstadt Ghetto headed by Dr. Viktor Frankl

Margalit Shlain – Beit Theresienstadt, Givat Haim Ihud

margalit.shlain@gmail.com +972-52-5608972

The world of the tens of thousands Central European Jews who were sent to Theresienstadt Ghetto – that from the outset, was a concentration and transit camp to death camps (1941-1945) – were shattered for a long time under the rule of Nazi Germany. They were isolated from the society, already deprived of their status, honor and all their properties, dire circumstances which caused anxieties and mental pressures, which were intensified in the traumatic train rides in unbearable conditions, and the shock they experienced as they were confronted by the harsh reality in the camp: residing in an attic or a cellar, on cement floors covered only with straw, hungry, sick and terrified by the daily threat of being transferred to the 'East'. These circumstances created desperation and depression, leading also to suicidal inclination and to suicides.

"In a place where there are no people, strive be a man" (Pirkei Avot 2) – against all odds, doctors, psychologists, and therapists, who were imprisoned themselves, established a mental health care department. It aspired to build an intervention service, to promote the survival opportunities of the individual and preserve, as much as possible, the mental health and resilience of their fellow prisoners, during their stay in Theresienstadt.

Dr. Viktor Frankl - a Jewish-Austrian psychiatrist and neurologist, founder of logotherapy school the existentialist analysis method, headed the department, which was disguised from the German by the name: 'Department for Sick Aid'. Unfortunately, there is little documentation of this department, which operated until the fall of 1944. In a report, submitted by Dr. Frankl on March 27, 1944 to the Ghetto's Health Administration, regarding its' activities, he described the sub-areas of their work: "Our concern is first with those who are still healthy, second with those who are neurotically diseased, thirdly with those already psychotic."

The lecture will present the goals and the actions of the staff of this unique department; whose professional approach and personal motivation led to relative successes in the first category and modest accomplishments in caring for the neurotic patients, Unfortunately, there was no valid option of assisting the psychotic patients due to lack of sufficient therapists and the crowded housing situation in the ghetto, which eliminated the option to isolate them. Despite these obstacles, the 'Department for Sick Aid', played a role in the adaptation of the Jewish prisoners to the conditions in the Theresienstadt Ghetto, and provided a significant contribution to their mental resilience and survival.

The Special Children's Home of Sally (Samuel) Bein

Ronny Meir Dotan

Tel Aviv +972-52-2519484

Sally Bein, a Jewish graduate student, studied education and speech therapy. In 1908 he was elected by the Jewish community in Germany to establish a Home for Jewish children with special needs. The idea was to create a program of rehabilitation and education that will prepare them to an independent adult. The name of the institution was "The Keiser Wilhelm and Augusta Victoria Israeli (Jewish) educational institution for Jewish children with developmental delay".

In this home there was a variety of disabled children: suffering from hearing loss, mental or motor abnormalities, that otherwise were sent to mental institutions or convents for the rest of their lives. Here they had the opportunity to become independent and working adults, through an educational program of 2-3 years.

Since 1933, the local residents and municipal bureau of Beilitz, tried to close the institution due to anti-semitic activity. Interestingly, the T4 program did not reach the village.

Sally Bein understood the situation and sent one of his daughters to India. He himself refused to leave the village and save himself.

In April 14th 1942, a group of twenty-four children from the village was transported to Warsaw Ghetto and from there to deportation to the east to death camps. In June 2nd 1942, all the rest residents of the village, including all the children, staff and Sally Bein and his wife and daughter were transported to Sobibor.

“Journals for health and medicine in Yiddish in Eastern Europe”

Itzhak Fuchs – The work was written as a Master’s thesis in the Department of Yiddish Literature, under the supervision of Prof. Avraham Noverstern and Prof. Hana Wirt-Nesher, at Tel Aviv University

At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, millions of Jews all over the world spoke Yiddish. Nevertheless, and despite the tireless efforts of writers and creators to establish Yiddish as a modern language, its cultural status was low. In the eyes of many, it was still considered a vernacular spoken mainly by the lower classes. The attitude towards the language changed, and from the second decade of the 20th century, Yiddish journals began to appear devoted to all the topics in the world, including issues of public health and medicine.

Vilnius was at that time an important printing center for publications in Yiddish, including those devoted to health and medicine. The most important among the popular periodicals devoted to health and medicine was Volksgezont (People’s Health), which appeared in Vilnius from 1923-1940, usually as a monthly but there were years when it appeared twice a month.

The founder of the journal, and its editor until his death, was Dr. Zemach Shabad (1864-1935), a well-known doctor and public leader in Vilnius, whose name became known all over Poland.

The printing of medical journals specifically in Vilnius is certainly related to the fact that this city had several important Jewish medical centers.

The main part of the lecture will be devoted to one of the issues I delved into in the thesis. As was written about them in the Yiddish medical press in Warsaw and Vilnius, in the period between the two world wars.

1. **Tuberculosis and hygiene:** Tuberculosis was considered a terminal disease at that time. Its impact was bad all over the world, and especially widespread in the Jewish settlements in the big cities of Eastern Europe, where there was often unbearable residential density, dust, dirt and poor hygiene conditions. Moreover, many Jews are engaged in professions where there is a great risk of contracting tuberculosis: street traders, hat and fur manufacturers, bakers, tailors, shoemakers, engravers, bookbinders, dyers, blacksmiths, carpenters, and the like. The main means of reducing the spread of the epidemic was strict maintenance of the hygiene of the individual, of the environment, of the housing and more. Dr. Zemach Shabad, who believed in this, promoted this view through the journal he edited.
2. **Aspects of a Jewish way of life:** slaughter, meat and milk, mikveh, vegetarianism.
3. **“Jewish diseases”:** are there any ‘Jewish diseases’?, are there any unique characteristics to the ‘Jewish body’?

The study of the typhus epidemic, at the Jewish Hospital for Infectious Diseases in Radom (1941), by David Wajnapel and Anna Herschthal

Avi Ohry – Faculty of Medicine, Tel Aviv University

Karin Ohry – Translator & Editor

Łukasz Krzyżanowski – University of Warsaw, Faculty of History, and University of Ottawa, Department of History

Our presentation casts a light on a forgotten study made at the Jewish Hospital for Infectious Diseases (JHID) in the Radom Ghetto in September 1941. The original report is kept at the Jewish Historical Institute (ZIH) in Warsaw. In 1939, there were about 30,000 Jews in Radom (south of Warsaw), one third of the total population. There were two other hospitals: St Kazimierz, a general hospital, and a Jewish general hospital whose director was Dr. Joseph Kleinberger (1899-1973), a surgeon. The director of the JHID was Dr. David Wajnapel (1905-1988). At the JHID, 709 cases of spotted fever were examined and treated during the 1940-1941 epidemic. The clinical course, morbidity and mortality, including neurological, metabolic, nephrological and other complications, were thoroughly discussed. The study entitled “The role of azotemic states in the course of typhus”, written by Wajnapel and the bacteriologist Anna Herschthal, is a remarkable document. This is a scientific study, performed under extreme circumstances, in a small-town hospital during the Nazi occupation, with a very limited supply of everything needed for its completion. Dr. Jerzy Borysowicz (1903-1980), a Righteous Among the Nations, clandestinely helped this medical team. He worked officially in a local institution for the mentally ill. Since the building was not suitable for any other purpose, the Germans allowed it to function, sparing its patients and staff. Borysowicz and his team hid Jews there, among them Mordechai Anielewicz, who later became the leader of the Jewish Combat Organization in Warsaw. Even to the medical expert today, this report seems modern and accurate. Anna Herschthal did not survive, but Wajnapel did, and emigrated to the US. He published a full report in German based on his initial report,¹ and a memoir in English.²

1. David .Wajnapel, *Zur Pathologie des Fleckfiebers; Beihefte zur Medizinischen Monatsschrift*, Heft 2; Stuttgart, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1947, p. 72.
2. David Wainapel, “From death row to freedom”; drawings by the author. NYC, 1984.

Doctors and Medicine in the Minsk Ghetto

Emili Levi, Miriam Offer – Western Galilee Academic College

The study is part of a seminar on “Medicine in extreme situations and the Holocaust”

emilicoaching@gmail.com +972-54-8024074

Since there are not enough materials in Hebrew about Minsk medicine and as a Russian speaker, I turned to search for sources for work in Russian literature and websites. I found an article from 2010 by Roman Kylik about his father Dr. Lev Kylik, based on testimonies he collected. I used the materials from Dr. Kylik's estate and other archival materials for the purpose of writing my thesis. After the occupation of Minsk and the establishment of the ghetto, the Nazis decided to establish a department for infections on the territory of the hospital in the Minsk Ghetto. Dr. Lev Kylik was chosen to be the director of the hospital and head of the infection department. He was involved in the underground activity in a Jewish hospital in the ghetto. The medical staff of the hospital in cooperation with the Judenrat made a decision to help as many as possible Jews to flee the ghetto areas to the partisan companies. I also learned about cooperation between members of the ghetto underground and the urban underground in the city of Minsk. Thanks to cooperation, it was possible to deliver medical equipment and clothes to the partisans, and to send doctors from the ghetto to the forests to provide medical treatment.

Beyond helping the ghetto residents and partisans, the hospital staff helped save the lives of non-Jewish soldiers and partisans by forging their documents as if they were Jewish, sewing patches on their clothes, and admitting them to a hospital as Jews. After recovery, they were helped to return to the partisan groups in the field. I also discovered the details of other doctors who worked in the infectious disease department at the hospital in the ghetto, as well as testimonies about nurses and medics

Dr. Kylik had a special permit that gave him the possibility to leave the ghetto. On December 10, 1942, the Nazis entered the hospital, and killed 48 doctors and Dr. Kylik among them.

Jewish physicians in the Netherlands, 1940-1945

Hannah van den Ende

hannahvdende@gmail.com

Dutch Jewish doctors in the 1930s were raised in the tradition of gentlemen physicians, who were supposed to be of outstanding moral behavior. Being a doctor was not just a profession, it was a calling. Even under the most extreme circumstances, this did not lose its meaning. At least, for many of these doctors and in many different situations throughout the Nazi occupation of Holland, 1940-1945. Nevertheless, sometimes it did lose its meaning. In the book 'Do not forget you're a doctor', Jewish physicians in the Netherlands 1940-1945 (Amsterdam 2015) Dr. Van den Ende describes all the individual nuances to this moral stance, made by the 534 physicians whom she found were Dutch, practicing physicians, and Jewish.

In her PhD research about the Dutch Jewish physicians during the Shoah and their moral dilemmas Hannah van den Ende came to the conclusion that many doctors kept acting like paternalistic altruistic doctors. Sometimes even sacrificing their own lives for that of their patients. Being a doctor meant to many that they were supposed to do more for others than the average individual.

But also, other aspects of being a doctor under these circumstances were uncovered. In the 'shipwreck' that was the deportation phase of the Shoah in Holland, illness and hospitals long remained relatively safe 'lifeboats'. Doctors had the task of providing as many people as they could with such a 'medical lifeboat', even if it meant falsification of diagnoses or even treatments. Fake operations and staged sickbeds were bizarre medical practice, but deemed helpful now. There was a shift from virtue ethics to a more teleological approach.

Moreover, the lifeboat that medicine provided was also used by the doctors themselves, giving them a much higher survival chance than fellow Dutch Jews. Only 27% of Dutch Jews survived the Shoah, whereas 68% of the Dutch Jewish doctors survived.

When young physician Hans Keilson's father told his son, before the father was deported to his death: 'Do not forget you're a doctor,' it entailed it all: make it help yourself and make it help others.

Opening remarks

Hadas Shasha-Lavsky

I am excited to open the 23rd Nahariya conference on Medicine and the Holocaust. From this year on the conference is called after my late father, Prof. Shaul Shasha, who was the founder and the head of this annual conference, for twenty-one years. This is the second conference without him and his absence is felt but his spirit is with us.

In the conference this year novel and diverse studies will be presented. As a member of the organizing committee for the past seven years, I am surprised and excited every year from the interest of researchers to present their work here. Medicine and the Holocaust continues to be a large field to study and as the years go by new data is exposed and it seems like this is an endless field of research.

The first part of the day will be divided to three sessions. In the first two sessions the focus will be on stories of doctors and medical organizations during the Holocaust. The third session will focus on education and the implantation of Medicine and Holocaust studies in medical faculties. Two of the lectures in this session will be presented by students and I find this very encouraging and important that young investigators and students are presenting here. In the second part of the day, we will have interactive workshops in the Ghetto Fighters House, that will be guided by the museum guides and physicians who teach Medicine and Holocaust.

This year we will launch the “Israel Milejkowski award for outstanding young investigator in Medicine and the Holocaust”. This is a first step in a project for Dr. Milejkowski's memorialization.

I would like to acknowledge our collaborators:

First, Prof. Barhoum, the director of the Galilee Medical Center for the hospitality – the Galilee Medical Center is the home of this conference for twenty three years and will continue to be. To Mr. Moshe Meyouhass, the administrative manager of the Galilee Medical Center, for his support and generosity.

To “Rotary Amitim” Nahariya, for their kind support and donation.

To “le’maanam” – for the great support of Holocaust survivors and for the participation and support of the conference.

To the organizing committee: the western Galilee Academy and Dr. Miriam Offer. To the Ghetto Fighters House and Yigal Cohen, the director. To Dr. Etienne le Picard, Prof. Shmuel Reis, Prof. Avi Ohry – thank you for the support, the ideas and the friendship. To Bat-Sheva Ovad, Aya Kagade and Shir Asor for their wonderful work. And to my dear father, who opened the door to the amazing and challenging world of Medicine and Holocaust and moreover – for creating so many collaborations and networks that we still enjoy the fruits. Thank you, dad. This is the best memorialization for your tremendous contribution and work.

- 11:40 – 11:55 **Dr. Zalman Grinberg, A physician and public Leader, 1945-1946**
Dr. Ada Schein
- 11:55 – 12:10 **Discussion Panel**
- 12:10 – 12:25 **Coffee Break**
- 12:25 – 13:30 Medical Education: implantation of Medicine and Holocaust studies in Medical Faculties**
Moderators: Dr. Matthew Fox, Prof. Shmuel Reis
- 12:25 – 12:35 **Writing Wikipedia entries on physicians during the Holocaust as a form of Student activism and intellectual altruism**
Mr. Omri Caspi
- 12:35 – 12:47 **Holocaust studies in nursing education: Enhancing nurses' moral and social responsibility**
Dr. Anat Romem
- 12:47 – 12:55 **Lessons from the Holocaust: Reflections of a medical students upon completing the "Medicine and the Holocaust" Course**
Mr. Liron Leibovitch
- 12:55 – 13:10 **Legacy of medicine during the Holocaust and its contemporary relevance: Education for resilient professional identity formation of health professionals**
Dr. Hedy S. Wald
- 13:10 – 13:25 **Panel Discussion: Implantation of Medicine and Holocaust studies in Medical and Nursing schools**
- 13:25 – 13:30 **The Israel Milejkowski Award for outstanding investigator**
Concluding Remark
Dr. Hadas Shasha-Lavsky
- 13:30 – 14:00 **Lunch Break**
- 14:00 – 16:00 **The Ghetto Fighters House Museum: workshops on Medicine and the Holocaust**

PROGRAM

08:30 – 09:00 **Registration**

09:00 – 09:20 **Opening Remarks**

Dr. Hadas Shasha-Lavsky – head of the organizing committee
Prof. Masad Barhoum – Director, Galilee Medical Center
Mr. Yigal Cohen – Director of the Ghetto Fighters House Museum
Dr. Miriam Offer – Western Galilee Academy
Dr. Orly Avni – Dean, Azrieli Faculty of Medicine, Bar Ilan University

09:20 – 10:25 First Jewish Medicine before and during the Holocaust

Moderators: Dr. Miriam Offer, Prof. Nachman Ash

09:20 – 09:22 **Dr. Aharon Pick's Diary**

Mrs. Avital Miara, Galilee Medical Center

09:22 – 09:34 **Jewish physicians in the Netherlands, 1940-1945**

Dr. Hannah van den Ende

09:34 – 09:46 **Doctors and Medicine in the Minsk Ghetto**

Mrs. Emili Levin

09:46 – 09:58 **The study of the typhus epidemic, at the Jewish Hospital for Infectious Diseases in Radom (1941), by David Wajnapel and Anna Herschthal**

Prof. Avi Ohry

09:58 – 10:10 **Journals for health and medicine in Yiddish in Eastern Europe**

Mr. Itzhak Fuchs

10:10 – 10:25 **Doctors and Medicine in the Minsk Ghetto**

Discussion panel

10:25 – 10:40 **Coffee break**

10:40 – 12:10 Mental health and leadership during the Holocaust

Moderators: Dr. Eitan Le-Picard, Dr. Hadas Shasha-Lavsky

10:40 – 11:10 **The Special Children's Home of Sally Bein: film presentation**

Mr. Ronny Meir Dotan

11:10 – 11:25 **The 'Department for Sick Aid' – Department of Mental Health in Theresienstadt Ghetto headed by Dr. Viktor Frankel**

Dr. Margalit Shlain

11:25 – 11:40 **"If you live, tell everyone about the good and the bad": Dr. Yosef Metzger – A Story of Survival**

Dr. Naomi Menuhin

The 23rd Nahariya Conference on Medicine and the Holocaust
In memory of Prof. Shaul M. Shasha

BOOK OF ABSTRACTS

Engel Health Education Center
Galilee Medical Center
Wednesday, May 17th, 2023

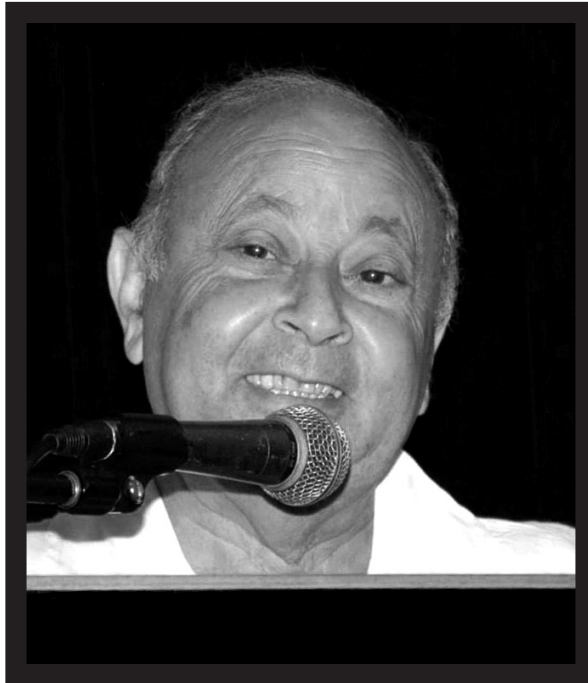
Organizing Committee

Dr. Hadas Shasha-Lavsky, Committee Chair – Galilee Medical Center
Mr. Miriam Offer – Western Galilee College
Prof. Avi Ohry – Faculty of Medicine, Tel Aviv University
Prof. Shmuel Reis – The Hebrew University in Jerusalem
Mr. Yigal Cohen – The Ghetto Fighters' House
Dr. Etienne Lopicard – The Hebrew University & The National Council of Bio-Ethics
Mrs. Aya Kagade – Galilee Medical Center
Mrs. Shir Asor – Galilee Medical Center

Itay Bahur – Publishing
P.O.B.8733, Or Akiva
info@bahurbooks.com

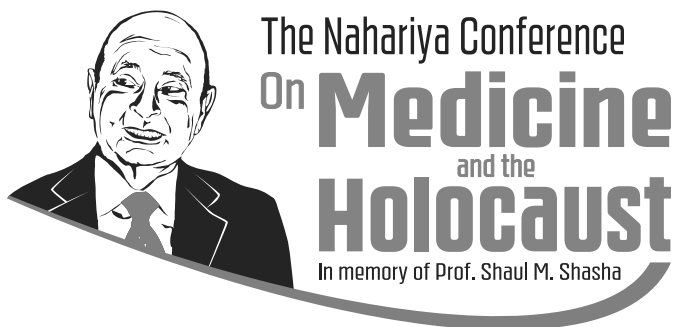

איתי בחור – הוצאה לאור
ת.ד. 8733, אור עקיבא, 3063631
טל. 04-6390938
www.bahurbooks.com

Prof. Shaul M. Shasha
1939-2021

Founder and leader of Nahariya conferences on
Medicine and the Holocaust, 2000-2021

**The 23rd Nahariya Conference
on Medicine and the Holocaust**
In memory of Prof. Shaul M. Shasha

BOOK OF ABSTRACTS

Engel Health Education Center
Galilee Medical Center
Wednesday, May 17th, 2023

